

СОФИЈА КАЛЕЗИЋ-ЂУРИЧКОВИЋ

ФРАГМЕНТИ ЕКСПЛИЦИТНЕ ПОЕТИКЕ ДУШАНА ЂУРОВИЋА

У вријеме када је, са првим својим објављеним умјетничким радовима, сам улазио у књижевност око 1930. године, Душан Ђуровић је почео да *формулише* одређена схваћања о *лијераиџури*. Рани поетички назори Ђуровићеви су нарочито значајни као исказ властитих искустава и књижевно-критичких представа, усмјерених на књижевност и књижевни живот тога времена и средине.

У раној фази, више од свега другог, Ђуровић је примећивао дисконтинуитете у књижевном (и уопште: културном) животу Црне Горе, и исказивао потребу за промјенама, за превладавањем традиције и идеализације. Поред рефлексива о „*младом црногорском књижевнику*”, *условима његовог рада и развоја, могућностима и изгледима за усјјех*, овај аутор је у неколико радова писао о низу поетичких питања, како са становишта књижевне историје, тако и о одређеним проблемима у контексту актуелне књижевне еволуције.

Пишући о књижевном времену у којем се сам појавио, већ у свом првом објављеном прилогу из критичко-поетичког круга он је прецизно указивао на постојање „трију генерација у Црној Гори” и на штету која произилази из њихових нимало њежних трвења: „У том погледу – писао је – као згодан, ако хоћете као карактеристичан пример стоји социјално трвење и духовно превирање код судара трију генерација у Црној Гори, које представљају три различита света, који се разликују и у идејама и у погледима и у схватањима друштва и живота”.¹

На истом мјесту та „три различита света” Ђуровић је видио на следећи начин: „Свуда се запажају трзаји једне старе генерације која је у агонији, јер је закупило време по свему туђе и неразумљиво; безидејност и материјалистички егоизам средње генерације, која има толико

¹ Д. Ђуровић: *Кроз духовно бесјеће*, „Срж”, Подгорица, 1929, стр. 3.

прохтева и гледишта колико у њој има индивидуа; а наступање млађе са жељом да буде носилац једне нове идеологије, која је још у врењу, у комешању и у љутој борби са првим двома”.²

У вези са тежњама и потребама своје, тада младе генерације, Ђуровић је такође видио и нешто што би се могло означити као програмски задатак: „Ипак треба нагласити улогу оних који долазе – писао је он... – Ми млади треба да сматрамо као свој велики и сјајни успех, и да се са њиме потпуно задовољимо, ако бисмо успели да створимо једну идеју водилу кроз коју би прошле неколике генерације. Код младе Црне Горе треба да буде морална снага потпунија, организованија и јача вера у будућност и у победу него код других, да би се могла водити успешна борба с данашњицом и доћи до позитивних резултата”.³

Пишући о односу друштвене основе и стваралачке надградње, Душан Ђуровић је посебно наглашавао нешто, што ће у дугом временском луку бити препознатљиво у његовом разуђеном књижевном дјелу: „Црна Гора је некако издвојена по свему, повукла се некако сама у себе, мучи своју муку. Ако је ту неки дубљи узрок према томе што се данас у њој дешава, тежимо да сазнамо какви смо, какви су наши инстинкти, наша душа и наш менталитет. Да би тим путем лакше дошли до одрицања од свих негативних особина, ми кажемо отворено, да постоји и духовна Црна Гора, не само материјална, физичка, јер у њој има духа, има га, по нашем уверењу просечно више него где друго, само треба наћи начина, омогућити га и дати му иницијативу да се покаже и манифестује. Наш убојити дух треба најзад да изађе из самога себе, из заноса средњовековне витешке романтике, да се еманципује заблуде да је свезнајући и први међу првима, да ради и радом ступа у доба културе, у доба књиге и машине”.⁴

Не само у својим раним прозама, већ и критичко-теоријским текстовима из овог периода Ђуровић је непрестано имао на уму Црну Гору, њену културну ситуацију и заостајање, на једној, односно потребе развоја и еманципације, на другој страни. на више мјеста је наглашавао потребу надокнађивања пропуштеног и успостављања континуитета у књижевном развоју и животу. Већ као млад писац, Душан Ђуровић је имао ваљану представу књижевног развоја. Он је писао и непогрешиво осјећао да је „у Црној Гори на помолу једна нова књижевна генерација”.⁵ За стваралаштво је потребан таленат, а за успостављање нове традиције и остваривање нових вриједности и вриједносног раста нужна је поступност, континуитет, природна смјена ге-

² Исто, стр. 5.

³ Исто, стр. 7.

⁴ Исто, стр. 7-8.

⁵ Д. Ђуровић: *Потреба једне књижевне везе*, „Живот и рад”, Београд, 1930, бр. 34, стр. 732.

нерација у којој сваки „слој” треба да „одради” свој дио, да испуни своју функцију. „Таленат који постоји треба пронаћи, открити и васпитати – писао је – сирову грађу у њему средити, па тек онда очекивати да нам се покаже у свом сопственом руку. Да би се до тога дошло, мора се прећи и кроз почетничку фазу. Једна генерација мора бити претежно почетничка да би друга или трећа била потпуно књижевна”.⁶

Када је исписивао ове редове, Душан Ђуровић је своју генерацију и себе видио у „почетничкој фази”, у функцији припреме наредних степена развоја и квалитета. На другом мјесту је писао о истом: „Треба знати да се та млада генерација налази на једном веома тешком путу, на путу лутања и тражења да пронађе и открије саму себе”.⁷ Колико је млади писац био у праву, показале су наредне године и деценије. Сам Ђуровић се, наиме, развијао у постојаном и континуираном луку, од миљеа завичаја, преко комплекснијих сагледавања проблематике Црне Горе, до опсесивне загладаности у теме и феномене југословенског карактера и простирања.

Ђуровић је реалиста, али је еволуирао и његов реализам. У раном периоду код њега има поетског заноса и идеализације; у средишњем периоду преовлађује дубље понирање у проблеме који окружују човјека или испуњавају његову личност са наглашенијим психолошким карактеризацијама, док у завршном стваралачком периоду, оствареном након досезања животног и продуктивног максимума, преовлађују критичка интонација и сатиричко значење. Ако ове фазе треба конкретизовати појединим дјелима, онда би се могло рећи да прву симболично представљају ране збирке *Међу брђанима* и *Људи са камена*, другу – књиге приповиједака *Ждријело* и *Огњевеви*, док се трећа огледа у већем дијелу проза збирке *Вечерње њриче* и роману *Мирис оскоруша*. На представу о поступности и континуитету у развоју упућивало га је „правило логике”, тј. оно – како је сам писао – искуство других, „када, према историји литература, асоцирамо развитак ма које књижевности”.⁸

У приповијеткама је Душан Ђуровић често полазио од анегдотског мотива чије би структурне елементе потом развио до препознаљивости у карактеристичним детаљима. У прозама разуђеног сижеа обликовао би казивање претежно према искуству и моделу старих мајстора, што значи успорено и широко, са честим дигресијама, али не одступајући од основне идеје и лика. У свијету предметности којим се бавио није могао да избјегне извјесну његову једноличност, што се неумитно пренијело као општи утисак на глобалном плану. У свим случајевима ране, и међуратне фазе, он је настојао да умјетнички оживи једну поетолошку премису, ону по којој је у прозама требало оства-

⁶ Исто, стр. 733.

⁷ Исто, стр. 733.

⁸ Исто, стр. 733.

ривати синтезу двије стварности – *реализам друшћива* и *романтизам њрироде*: „Црногорац је темпераментан и плах” – писао је Ђуровић и појашњавао свој став. – Његов спољашњи и унутрашњи живот битно се разликује од живота оних који живе у другим крајевима наше државе. Социјални однос привлачан је и као грађа за литературу, белетристику; затим материјално схватање живота којему се претпоставља идеализам, погледи на личности, друштво, морал, религију итд., све то може да даде много материјала преко изванредних фабула из прошлости и садашњости које треба испреплетати с дивљом романтиком црногорског земљишта. Романтика изванредних пејзажа црногорских може веома zgodно да послужи као оквир у који треба уплести реални живот индивидуе и друштва”.⁹

У вријеме када је сам улазио у књижевност и афирмисао се у њој, Ђуровић је уочавао једну појаву у култури Црне Горе, о којој је право-времено, дакле рано, док се још манифестовала на сцени, писао: „Карактеристично је да данас сваки или сваки других Црногорац хоће да постане или политичар или књижевник или неки списатељ”.¹⁰

Много касније Ђуровић је, кроз присјећања, описивао своју рану стваралачку позицију и амбицију: „Носио сам у себи одувек идеју да прикажем живот црногорског горштака у оном нашем тврдом камену. А то није тако једноставно, социјални и уопште животни проблеми у Црној Гори били су прилично једностранни, а не сложени као у другим крајевима наше земље. Стога се писцу намеће проблем психичког и уопште менталног проучавања људи, јер нема неке знатније разлике у економском стању, с обзиром да је у већини наших села постојала јединственост немаштине”.¹¹

По Ђуровићу, разлози појави нездравих стваралачких амбиција, особито у Црној Гори, могли су бити веома различити, како је сам писао – „неразумевање ствари, наивности, лакомислености, шарлатанство или неки прикривени нагон за иживљавањем нашег човека, његов вековни динамизам који сада тражи нови израз”.¹² Према пишчевом мишљењу, појава о којој је ријеч може се схватити и разумјети као корисна, јер селекција оног што је вриједно може се најбоље извршити на темељу богатства и разноврсности животних садржаја. Посебно је занимљиво да на овом мјесту писац – свакако из позиције властитог стваралачког искуства – сам наглашава или издваја оно што представља значајну новину у односу на ранију литературу о истој

⁹ Исто, стр. 734.

¹⁰ Д. Ђуровић: *Књижевно стварање у Црној Гори*, „Зета”, Подгорица, 7. I 1937, стр. 14.

¹¹ Алекса Брајовић: *Разговор са њисцем романа „Под ведрим небом”*, „Побједа”, Титоград, 3. јул 1951., стр. 2.

¹² Д. Ђуровић: *Књижевно стварање у Црној Гори*, „Зета”, Подгорица, 7. I 1937, стр. 14.

теми: „У својим радовима црногорски књижевник – писао је Ђуровић о другим као да тиме изражава властито становиште – који је још млад и пред којим стоји пуна стваралачка будућност носи нешто специфично, ново, свеже, животно, опорно и далеко, за све оне који су навикли да на наш крај и на нашег човека гледају мутним и замагљеним очима, из перспективе романтичне књижевности која је о њему поникла у прошлости веку. Тек сада, када читамо њих, када они нама откривају новог човека из брда и камена, који живи у језивој стварности, видимо јасно колико су други који су писали о нама мало и једнострано видели”.¹³

Душан Ђуровић посебно жели да прикаже аутентични живот човјека старе Црне Горе и Брда. У овом кругу он је првенствено запажао и изражавао биједу и патњу нарасле до несхватљивих размјера, а не поезију живота. Пишући у овом контексту „о младом црногорском књижевнику”, Ђуровић у експликацији претпостављених проблема заправо изражава своја схватања, јер се суштински у овим ријечима препознају структура и морфологија његових властитих дјела. „Млади црногорски књижевник, наиме – констатује Ђуровић – своја запажања казује новим језиком и другом реалном формом, динамички и импресивно, понирући у стварни живот, било савремени или скоре прошлости. Црногорски сељак, који одиста у себи, у својој психи, карактеру, доживљавању стварности има много свога, личнога и особенога – није данас ни најмање епска личност. Напротив, он се мучи као ђаво, сатире га економска беда, грца у дуговима, верује сваком и свако га вара; упиње се да се одржи и да раскине ланац лажи и обмана над собом, али место да успева, он пада дубље, патње постају веће и живот сложенији”.¹⁴

У есејистичко-теоријском прилогу о младом црногорском књижевнику, објављеном у „Зети” 1937. године, Ђуровић нарочито наглашава оне аспекте и детаље из стваралачког процеса који су карактерисали његову умјетничку „радионицу”, као што су вјерно сликање стварности, друштвена функција књижевности, тежња за новим језиком и формом, за динамичном и импресивном структуром и антиромантичарски став у приказивању човека.

Као књижевни стваралац, Душан Ђуровић је „проистекао” из примарних реалистичких токова књижевности, домаћих и страних. То истовремено значи да се он није освртао на књижевне моде и помодности, нарочито оне настале на српскохрватском језичком подручју после Првог свјетског рата, које је познавао, али према њима није имао афинитета. У чланку *Наши књижевни интереси*, деценија у нашој књижевности после рата, дакле двадесете године, за њега је била „судар личности без принципа и идеја, кресање у сензације ситних духова, властелина без власти, оргијање врзиног кола, литература без литерара-

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

туре”.¹⁵ За ово хаотично и прелазно доба он каже да је било књижевних успјеха, али неупоредиво више умјетничких посртања. Нарочито указује на идејну, моралну и умјетничку промјенљивост младих модерних (или наводно модерних) писаца, на оне који почну у „Зениту” и „Путевима”, па се крећу до „Српског књижевног гласника”. Ђуровић је ову хаотичну ситуацију у књижевности описао сликовито: „Из ње избија... нарастање потенцијала субјекта, које се у најчешћем случају развија у мегаломанство, а онда у позирање и снобизам, затим револт, и то неки праскави, експлозивни револт противу свега и свачега, било да је старо или модерно, да припада прошлости или будућности. Води се борба књижевних атома и игнорише свачије сем своје”.¹⁶ Ђуровић кроз појединачне детаље презентира нарочито два аспекта овог „књижевног интересума” – шарлатанску збрканост, на једној, и болесно рекламерство на другој страни.

Временом политичко-моралне кризе и социјалног јада Душан Ђуровић се постојано бавио на два плана – умјетничком и поетолошком. Указивао је на околност да, упркос „невероватном развијању технике”, – „човек данашњице преживљава велике критичне дане”. У наставку је сам коментарисао овај парадокс средине међуратних година: „Очекивало би се да цветање технике унесе у живот човечанства олакшицу, безбедност, неку хармонију, а не да га баца у тешку економску кризу, у грубу социјалну провалију и да га тиме револуционира. Људи са врхова посматрају и интензивно прате рушење на тој низбрдици: прирасли духом за прошло време, они страхују гледајући како се све то развија и брзо одиграва... Социјална дисхармонија и економска криза су две алке које се не могу одвојити једна од друге и које се морају заједнички, као један проблем третирати и решавати”.¹⁷

Пишући о „социјалном елементу код наших новијих песника”, Ђуровић је са коректном поетолошком засновањем изражавао властито схватање читавог низа питања, нарочито оних општијег карактера. Као што је већ речено, његово умјетничко стварање је у уској вези са тим схватањима, као да једно из другог произилази или се друго у првом огледа и потврђује. Посљедњи цитат је, примјера ради, у дубокој сагласности са већином приповиједака из тридесетих година које су се нашле у збиркама *Међу брђанима*, *Људи са камена* и *У сенци брда*. Он је био против било какве идеологизације, а залагао се за аутентично сагледавање животне збиље, оне која се јављала као повезане алке „социјалне дисхармоније” и „економске кризе”. Управо као да се

¹⁵ Д. Ђуровић: *Наш књижевни интересум*, „Живот и рад”, Београд, 1931, бр. 43, стр. 518.

¹⁶ Исто, „Записи”, Цетиње, 1932, стр. 520.

¹⁷ Д. Ђуровић: *Социјални елементи код наших новијих песника*, „Записи”, Цетиње, 1932, књ. X, ств. 6, стр. 321.

на самог Ђуровића односе ове његове ријечи: „Одбацимо политичке теорије, погледајмо у живот, погледајмо у књижевност која израста из њега, па ћемо одмах запазити како се преко Синклера, Киша, Ремарка, Велса и многих других крупних имена литературе, пред нама отварају врата кроз која гледамо у други свет и други живот, живот који није нимало поетичан и пријатан”.¹⁸ – У наставку Ђуровић пише о тенденцији при интуирању новог, о хуманистичкој димензији савремене књижевности, о њеном моралном дејству, о антиромантичарском ставу, али да писац при свему томе буде „историк, скоро фотограф, нишчих и убогих”.

Критиковање неких књижевних појава последије Првог свјетског рата не значи да Ђуровић није имао смисла за новитете и промене. „У књижевности као и у свему другоме – писао је млади књижевник – гibaње човјечјега духа треба да буде стално; декаденцију, петрофакте, оно што је преживело себе треба уклањати да би учинило место новом и снажном. То је потребно данас код нас више него икада пре, само начин на који се то изводи... не даје довољно сигурну и здраву гаранцију”.¹⁹ Ђуровић наводи одређене примјере промјена које су условљене дубоким и принципијелним разлозима, као на примјер обрачун Виктора Игоа у *Кромвелу* са теоријом и праксом књижевног псеудокласицизма.

Значајне промјене у друштву овога доба, посебно на књижевној сцени условиле су промјену позиције умјетника и његове друштвене функције. Некада је, на примјер, у романтизму стваралаштво третирано као „дар неба”, а стваралац као пријемчив посредник између неба и земље, као дух надмоћан у односу на просјечне смртнике. На другој страни, велики реалисти су као енциклопедисти – синтеза знања, а иза њих стоји интегрално истраживање, виђење са дистанце, чак ослон на научну мисао. Савремени писац је много ближи непосредним токовима живота него што је био његов претходник, он репродукује реалност, али је и сам дио реалности. О тој новој позицији књижевника Душан Ђуровић је писао: „Песник, уопште књижевник, данас се налази некако више у средини живота, у средини вртлога времена, више него што је то био случај са његовим претходницима. И он, скоро новинарски или по дужности каквог савесног хроничара бележи све обрте, потресе и заокрете, све трзаје и жеље, односно сва стремљења данашњег нервозног и немирног друштва”.²⁰

Глобално гледано, Ђуровић сматра да се функција писца и његова природа не разликују у међусобно удаљеним временима. Писци су уви-

¹⁸ Исто, стр. 322.

¹⁹ Д. Ђуровић: *Наш књижевни инјереџнум*, „Живот и рад”, Београд, 1931, бр. 43, стр. 518.

²⁰ Д. Ђуровић, *Социјални елементи код наших нових писника*, „Записи”, Цетиње, 1932, књ. X, св. 6, стр. 321.

јек „израз свога доба”, они су истовјетни са својим претходницима из разних времена – каже Ђуровић – „откако су почели својим интелектом да стварају, душом да изгарају и пером да бележе”.²¹ Али у наставку ових теоријских рефлексија Ђуровић се опет враћа уводној тези о разликама: „Но, ипак – истиче он – одбацујући аналогију деловања амбијента, према капацитету свога талента и богатству унутрашњег живота, према сили времена и оријентацији идеје, нама (песник) изгледа друкчији, јер га видимо у неком новом ставу, ослобођена конвенција и традиција, како је закорачио слободније напред. Његова лирика је зато више контемплативна и интелектуална него емотивна, више активистичка и социјална него артистичка и спиритуална”.²²

Вријеме којем је као човјек и као стваралац био окренут, Душан Ђуровић је видио и оцјењивао као комплекс противурјечности и радикалне поларизованости: „Мислећи кроз историју о човеку, ми долазимо до једног резултата: да човек никада није био тако велики и тако мали, у исто време, као данас. Једном страном се држи високо до Бога, до Сатане, а другом пузи по блату и калу. Те две његове крајности су: невероватно развијање технике и страшно руинирани социјални поредак у човечанству. Својим стваралачким духом извио се над свим епохама историје, али колико се духом и разумом пење навише, толико душом и срцем пада, срозава се и стропоштава”.²³ – Ова Ђуровићева запажања на плану глобалних филозофских уопштавања прије свега имају вриједност по себи, тј. као опште искуство којим се дистанцира човјек новог доба од човјека у историји. Представа о поларизованости, о дизајну, на једној, и пузању на другој страни, посебно може да буде подстицајна за даљу, продубљену елаборацију. Ђуровића је очигледно, као ствараоца, привлачила она невесела страна комплекса о којем је ријеч, човјеков пут „по блату и калу”, његов „руинирани социјални поредак” и стропоштавање „душом и срцем”. Сагласност или саобразност теоријског виђења тамне стране човјекове егзистенције и умјетничке елаборације истог предмета дају оној поетичкој страни додатни значај и вриједност, особито ако се схвати као инструмент за тумачење Ђуровићевих наративних структура.

Не само у раној или међуратној фази, већ и касније, заправо кроз све фазе развоја свога стваралаштва, Ђуровић је суштински остао вјеран реализму, вертикали његове умјетничке праксе и битним поетичким начелима овог правца. У једном, од ријетких критичких прилога из ране фазе, он се са реалистичких позиција супротстављао разним видовима и типовима модернизма у литератури. А када се налазио и буквално на врхунцу свог животног и стваралачког искуства у контек-

²¹ Исто.

²² Исто.

²³ Исто, стр. 322.

сту полемике покренуте поводом романа *Мирус оскоруша*, изравно је писао: „Ја нисам за лакировку, нисам за црно-бело, нисам ни за какав романтизам, нисам за социјал-реализам, нисам за естетицизам, који се у својој декаденцији код нас понекад спушта до маниризма. Ја сам за критички реализам. Критички реализам је најпрогресивнија вертикала не само у нашој књижевности, него и у књижевности свих народа”.²⁴ У наставку аутор поткрепљује своје поетолошко становиште ослањајући се на искуство Балзака и Толстоја, односно значења ових писаца остварених у одређеним контекстима и контрапунтским сучељавањима са друштвеном стварношћу.

Као што је већ речено, Душан Ђуровић је у свом дугом стваралачком путу пролазио кроз одређене фазе и као писац доживљавао одређене стваралачке мијене и преображаје, али је реализам био и остао његово примарно упориште. Према традицији реализма односио се тако постојано, поред остало и зато, јер је она јавише одговарала његовом саосјећању стварности и његовом личном, субјективном афинитету. Да је то одиста тако, понајбоље се може видјети ако се постави у жижу истраживачке пажње. Друга могућност, односно смјер интересовања и укуса овог писца. Наиме, Ђуровић је као стваралац живио и развијао се у вријеме великих књижевних и уопште умјетничких промјена и иновација, како на домаћој, тако и на међународној, интернационалној сцени. Прије него што се појавио са својим раним прозама и другим „побочним” књижевним интересовањима (књижевни приказ, чланак, оглед, позоришна критика) отпочела су времена радикалних иновација и експеримената у умјетности, као и у теорији умјетничког стварања. И прије и послје Првог свјетског рата појављивали су се разни „изми”, разне ексклузивне школе, поступци и стилови, у недостатку адекватног имена збирно названи „авангардом”.

Гледано хронолошки и историјски, Ђуровић је такорећи подједнако био у прилици да комуницира и са овим искуствима, да се њима служи или барем да их користи као подстицај у властитом раду. Као писац, он је остајао и остао по страни од свих тих радикализација у умјетничком стварању, сматрајући их помодном појавом, ексклузивним каприцом или експериментом у којем је сам смисао предмета са којим се експериментише доведен у питање. Он је оштро поларизовао традицију од модернизма или авангарде и опредјеливао се за оно прво.

Ђуровићево патријархално поријекло и приврженост патријархалном моралу и моделу културе, јављају се као матрица и параметар у његовом укупном приповиједачком, односно књижевном раду, као ауторски отисак и знак препознавања. Истина, један број раних проза одише дахом притајеног романтизма, што је као ауторски став деман-

²⁴ Аутор о „*Мирусу оскоруша*”, Писмо књижевника Душана Ђуровића „*Ослобођењу*”, „*Ослобођење*”, Сарајево, 29. III 1973, стр. 5.

товао сам писац у својим важним остварењима из истог или познијег периода. Код Ђуровића нема заноса националном романтиком, чак ни онда када говори о временима са призвуком дискретне митизације. Свеједно којим се поводом изјашњавао – о свом или о туђем стварању – Ђуровић је био против романтичарске банализације. Рано, као млад писац, правећи осврт на представу *Плава Јеврејка* Исака Самоковлије, он је у теоријској равни изражавао своје залагање за реализам када је овога писца упућивао да ствари „посматра рационално и реално, кроз призму интелектуалних судова”.²⁵

Премда је у свом стваралаштву уочавао људске и друштвене негативце, он се њима није бавио као таквима, као феноменима, или је то чинио узгредно, већ их је искључиво видио као деформисану страну стварности коју је подвргавао блажој или оштријој критици. Главни јунак Ђуровићевих приповједака (ако се условно замисли на синтетичан начин) је строго позитивна личност. Он представља позитивно антрополошко искуство, оличено у прилежном домаћину и добром раднику, поузданом човјеку и приврженику породице, појави која има коријење у ближој и даљој традицији. У раној фази тај претпостављени јунак најчешће је припадао соју кућића, оном витешком моралу који живи од прошлости и части. Одсликавајући у значајној мјери људске и друштвене проблеме у црно-бијелој равни, Ђуровић је оваквог свог јунака (нарочито у укупној раној, тј. међуратној фази, па чак и касније) ипак изнио и на сложенији ниво социјалних промјена и психолошких ломова које су му наметале нове животне појаве и нови проблеми.

О предмету на који се овдје мисли, Душан Ђуровић је писао у великом броју приповједака. Шире гледано, овдје спадају сви они бројни случајеви у којима се на разноврсном „материјалу”, али у основи на не много различите начине сударају старо и ново, свијет које одлази и свијет фиксиран у незауостављивом наступању. Аутора је привлачила драма овог сукоба, у раној фази нарочито њен социјални аспект, да би касније, особито од средине педесетих година, своју стваралачку опцију помјерао према психолошким валерима. Притом је овај писац у примарни план својих приповједачких структура истицао разне појавне облике те драме, поклањајући пажњу актуелним проблемима које је доносило једно преломно доба (првенствено почетак стољећа и период између два рата), док је неупоредиво мање исказивао критички однос према оним друштвеним појавама које су се налазиле на заласку свог друштвеног и историјског трајања.

Да се ради о посве изграђеном стваралачком ставу овог аутора види се из чињенице да је појаве из своје богате умјетничке праксе сам потврђивао у критичким написима или у поетичким експликацијама. У једном од ријетких таквих радова из тридесетих година, објављеном

²⁵ Д. Ђуровић: *Плава Јеврејка*, „Записи”, Цетиње, 1933, књ. XII, св. 2, стр. 125.

под насловом *Књижевно стварање у Црној Гори*, пишући о младој генерацији црногорских стваралаца, Душан Ђуровић је изражавао властита схватања ових проблема када је писао: „Тај наш књижевник ради и ствара под врло деликатним приликама, у времену када се врши један крупан психолошки препорођај и моралан препород код Црногораца уопште. Зато је његово књижевно стварање тематско, са проблемима и ширим захватањем из којег избија његов јасан став: да поштује и цени традицију и прошлост, али да је цени и поштује под условима да она буде мртва и сахрањена са почастима које јој припадају”.²⁶

Као противност оваквом виђењу стварности и функције књижевника у друштву, Ђуровић је у приближно исто вријеме писао о оној већ апострофираној појави „књижевног интереснума” из претходних, тј. двадесетих година, такође том приликом изражавајући неке од својих поетичких премиса. Неразумљивост, разбарушеност и произвољност у књижевности током деценије након Првог свјетског рата видио је као пролазну, сезонску појаву, али и као помодност која се на механички начин у југословенски простор пренијела из развијених средина. Оваплоћење „замишљене поезије” за њега представља Раде Драинац, али Ђуровић наглашава да „Драинац и драинизам код нас не могу у минијатури значити оно што су Гонгора и гонгоризам у Шпанији... јер се јавља у повољном времену, у нарочито zgodним психичким приликама, у једном психичком интереснуму, између два подножја прошле и будуће књижевне узбрдице”.²⁷

На овом мјесту, дакле, Ђуровић изражава схватање да се књижевна вриједност не конституише на строго аутономном принципу, већ да одређен успјех макар и релативних домета, бива условљен извјесним друштвеним или, још боље – како сам каже „психичким приликама”. Овом ствараоцу је јасно да права вриједност ипак настаје као нешто што је „загледано” у себе, а не у друге, у своју нутрину, а не у своју околину. Ствараоца блиском њему самом Ђуровић види на сљедећи начин: „Они који не припадају ни једним ни другим књижевним викачима, раде мирно, без журбе и рекламе, без дизања прашине, представљају стварну вриједност књижевне данашњице”.²⁸

Ако је јасно ко и шта представља праву „вриједност књижевне данашњице”, то не значи да је положај носилаца такве вриједности сам по себи лагодан. На једној страни су „модерни”, а на другој „стари”. Прави писци новог доба налазе се између ова два екстремна пола: „Њихов положај – наглашава Ђуровић – да не речем лабилан је, него

²⁶ Д. Ђуровић: *Књижевно стварање у Црној Гори*, „Зета”, Подгорица, 7. I 1937, стр. 14.

²⁷ Д. Ђуровић: *Наш књижевни интереснум*, „Живот и рад”, Београд, 1931, бр. 43, 520-521.

²⁸ Исто, стр. 521.

потштен, а нарочито у односу према старима мучан и тежак. Стари се њих боје и не дају им напред да иду. Боре се и гуше у борби јер све што долази, постаје им сувише туђе”.²⁹

У сфери експлицитне поетике код Душана Ђуровића може се наћи оно што има најбољу потврду у његовој властитој умјетничкој пракси. Он је свјестан да стварати нову литературу значи првенствено формирати нов угао гледања на одређену друштвену и људску збиљу, те на тај начин превазилазити ретроградно дејство традиције. Мада није био близак са пјесником Милошем Црњанским и његовим суматризмом, Ђуровић ће директно нагласити оно што је код Црњанског већ формулисано у *Објашњењу „Суматре“*: „Данас се друкче осећа и мисли него пре рата”.³⁰ Као конкретизацију овог теоријског става и искуства, Ђуровић је као оличење успјелости књижевности новог доба прихватио Ремарка. У свом умјетничком раду сам се трудио да, посредством својих јунака, што адекватније и узбудљивије изрази ново, послеријатно осјећање и мисао.

Ако се посматра развојни лук Душана Ђуровића као цјелина, може се рећи да се он као писац кретао од појединачног као општем, од регионалног ка југословенском. Колико год се бавио „описима” и „анализама”, као и другим стваралачким поступцима, Ђуровић је књижевност видио и схватао као синтезу. О таквој синтези и уопште интегративном духу и функцији литературе говорио је или писао у више наврата, али најисцрпније и најсистематскије у чланку *Део или целина*. Настојао је да књижевност своје земље види као цјелину, као југословенску, онако како су је – примјера ради – са знатне „удаљености” видјели и доживљавали странци. Из такве, наоко „стране” перспективе није се глобално могло говорити о словеначкој, босанској, црногорској па чак ни о српској и хрватској литератури као одјелитим, већ једино и само о – југословенској. За такву концепцију налазио је упориште у историјским искуствима великих народа и култура, које по свом устројству нијесу биле монолитне нити из једног „комада”, али су таквој синтези тежиле: „У Француској нико не каже Алфонс Доде је Провансалац – писао је Ђуровић – или у Њемачкој тај књижевник је Баварац, а тај Саксонац ни у Италији, ни у Русији, ни у Америци, ни гдје неће нико покушати да удари уске међе и границе свом стваралаштву, ником неће пасти на памет да уситни своју историју и свој дух, јер је за њихове појмове култура она фина и невидљива синтеза духа и идеја нације. Мали народи, међутим, чето пате од болести која се зове регионализам или шовинизам и ситни – хоће још више да је уситни, а регионализам је враћање уназад, јер уски оквири смањују и одузимају праву вредност. Регионализам није угаони камен у савременом гоба-

²⁹ Исто.

³⁰ Исто.

њу историје, он је само добар и чврст гибаник ако се правилно постави. У нашем времену науке, дух свих великих савремених нација говори и делује само кроз синтезу”.³¹

Да би се избјегла могућност забуне посебно с обзиром на специфичне југословенске прилике и преплитање неуједначених балканских компоненти културе, Ђуровић је у наставку ових рефлексивних конкретизовања своја искуства на домаћу књижевну ситуацију. Као да је одговарао на питање: Шта и како треба радити, да би се дошло до већ споменуте синтезе, он је истицао: „Треба од разнобојних каменчића стварати мозаик који ће својим рељефом деловати као целина”.³² И када о томе није директно говорио, Ђуровић је књижевност посматрао и разумијевао у њеној фундаменталној моралној и еманципаторској, што ће рећи цивилизацијској функцији. Управо такав „задатак” је намјењивао књижевнику: „Он (писац) је дужан да направи заокрет, да се са уског регионалног колосека пребаци на широки југословенски, и да – осветљавајући слојевитост наше историје – креира нови лик нације”.³³ Истина, у истом огледу он је говорио и о другим појавама и проблемима, о томе да су југословенска држава и култура младе, да су многе „неуралгичне тачке прошлости још живе, чак се понекад и повампире”, али није вјеровало да ће тенденција разградње превладати, упркос сазнању о постојању много чега што нас раздваја.³⁴ Писао је: „Деле нас заблуде, страсти, ситан дух и ситни рачуни”.³⁵ У складу са оваквим схватањима Ђуровић је видио и дуго времена код нас актуелну језичку ситуацију: „Не постоји црногорски језик, ни босански, постоји само један: српскохрватски”.³⁶

У властитом књижевном стварању Душан Ђуровић је био у потпуном складу са поетичким пројекцијама које је у разним поведима експлицирао. Од младости сав „утоноу” у физички и ментални амбијент свог ужег и ширег завичаја, он је у свом развојном луку доспио до изразито југословенске профилације (*Мириш оскоруша, Вечерње њриче*). Црногорац родом и духом, он је најдуже живио и најважнији дио живота провео у Сарајеву, да би непрестано гајио и демонстрирао осјећање припадности српској књижевности. Чак и кад је језик у питању, он се с почетка случајно, а потом – годинама и деценијама – свјесно и интенционално определијелио за екавску варијанту српског језика.³⁷

³¹ Д. Ђуровић: *Део или целина*, „Живот”, Сарајево, 1961, бр. 12, стр. 733.

³² Исто.

³³ Исто, стр. 735.

³⁴ Исто, стр. 742.

³⁵ Д. Ђуровић: *Разговор о југословенском језику*, „Дуга”, Београд, 1958, бр. 651, стр. 6.

³⁶ Исто.

³⁷ У једној прилици Д. Ђуровић је на следећи начин објаснио своје одређење за екавицу. „Почео сам сасвим случајно, боље рећи несвесно. Моја гене-

Радећи на књижевности, Ђуровић је активно размишљао и о књижевној критици. Више пута је изражавао схватање блискости, заправо недјелјивости ове двије „дисциплине”, као и да их је држао за два лица исте медаље. Био је незадовољан стањем у којем се домаћа књижевна критика налазила већ дуже вријеме, особито њене „биљешкарске” и „рецензентске” варијанте. Сматрао је да се тек дубљим захватом, „кроз есеј и студију може обухватити и дати потпун лик једнога књижевника и утврдити његова стваралачка вредност”.³⁸ Исто тако је сматрао да су за белетристику и критику нужни приближно исти услови – дар посматрања, моћ запажања, способност одабирања елемената и правилног сређивања чињеница, дух изражавања, општа култура, ширина погледа и богато знање, упућеност у теорију и историју књижевности, најзад – таленат.³⁹ Све ове и многе друге особине књижевни критичари углавном нијесу испољавали када су се сучељавали са Ђуровићевим књигама у првој послеријатној фази. Зато је Ђуровић не само исказивао незадовољство таквим третманима и критичким виђењима, већ је површним и неодговорним критичарима одговарао на критички, па извјесно и на полемички начин.

До књижевности је Ђуровић држао као до веома значајне дјелатне духовне сфере и стваралачког медија, за чије ваљано вредновање и адекватни друштвени третман се доследно изјашњавао. Као формални израз таквог става може се схватити његово залагање да се успостави Његошева награда као највеће југословенско књижевно признање.⁴⁰

Душан Ђуровић није формулисао своју експлицитну поетику као цјелину или систем. Напротив, у дугом временском луку, реагујући на поједине, махом, културолошке и стваралачке изазове, он је исказивао своја виђења појединих појава или проблема. Елементи овако пласиране експлицитне поетике данас имају вриједност с обзиром на њихово потврђивање у времену и на њихову могућну „употребу” као кључа за разумијевање књижевних структура истога писца.

☞

рација у Црној Гори имала је у школи учбенике писане еквицом. Литература која нас је заокупљала долазила је из Београда. Данас пишем еквицом свесно. Уверен сам да нисам у заблуди. Историја нас учи да је политички центар превладао много тога што је регионално, па и наречја. То је, знам, врло дуг процес, али незаустављив”. Уп. Хусеин Тахмишчић: *Откривао сам свећу око себе, разговор са књижевником Душаном Ђуровићем*, „Омладина”, Београд, 1956, бр. 966, стр. 8.

³⁸ Д. Ђуровић: *Наша књижевна критика*, „Живот”, Сарајево, 1952, сл. 3, стр. 328.

³⁹ Исто, стр. 329.

⁴⁰ Душан Ђуровић: *Желио бих да се успанови Његошева награда*, (разговор водио Ј. Д.), „Побједа”, Титоград, 12. XI 1961, стр. 8.

Sofija Kalezić-Đuričković

FRAGMENTS OF EXPLICITE POETICS OF DUŠAN ĐUROVIĆ

Summary

Famous primarily as a prose writer, Dušan Đurović, in his long creative life, expressed himself also in other, so called smaller genres, like critique, polemics, essay and programme article. Writing about specific topical phenomena, or about other writers and literary works – on the level of fragment – he expressed directly his own perception of literature or some problems connected with this sphere of art. – Đurović was particularly engaged in problem of relation of artist with the reality he describes and tradition he inherits. In his opinion, prior to anything else writer should deal with his time and environment. Đurović himself did so, although in this consistent poetological orientation he was also experiencing changes, as he was passing through a number of creative stages. Thus, for instance, from the engagement in primarily social problems of his narrow and wider homeland (Mounts and Montenegro), he gradually passed to a wider, social and war problematics, and than to even wider one – contemporary and Yugoslav, relating to these topical problems in a critical and satyric manner. Đurović as a writer belonged to a realism, therefore he had a positive relation towards the literary tradition. Although he lived after the First World War when modern tendencies were expanding, he related towards modernism and avant-garde in a reserved manner and critically. He valued social function of literature and linguistic literary standard, believing that in further literary development inertia will prevail and the logics of social and cultural centres. The idea of literary fragmentation, insisting on special traits and atomisation (disintegrationalism) were strange to him. – Elements of explicite poetics of Dušan Đurović are valuable as an autonomous understanding of literature of experienced writer, but even more as a sum of mechanisms for explaining the narrative opus of the artist the word about is here.

